

1968, 4. duben, Praha. - Článek Václava Havla Na téma opozice, uveřejněný v týdeníku Literární listy.

Jestli některé představy o možné podobě politické opozice v dnešním Československu, jež se zatím objevily v různých oficiálních projevech, působí trochu jako snaha, aby se vlk nažral a koza zůstala celá, pak se tomu nelze divit: mohou-li v komunistické straně v průběhu několika týdnů zvítězit progresivnější a demokratičtější myslící lidé nad lidmi konzervativními, zdaleka to ještě neznamena, že ve stejně krátkém čase jsou příslušníci hnutí, v jehož celé dosavadní historii se neobjevil jediný pokus překročit v podmínkách, kde toto hnutí zvítězilo, princip jedné strany, schopni vážněji se konfrontovat s myšlenkou tak pro ně donedávna šokující, jako je myšlenka opozice. Jdou-li však přesto tak daleko, že umožňují o tomto bývalém tabu veřejně diskutovat, je asi dobré, aby všichni, kdo si o věci něco myslí, přijali tuto možnost jako výzvu k rozhovoru.

Tedy především: v čem vlastně tkví polovičitost dosavadních konceptů?

Poměrně často slýcháme, že vzhledem k současné a budoucí svobodě slova (v níž údajně spočívá podstata demokracie) bude přirozenou kontrolní funkcí opozice plnit prostě veřejné mínění, opírající se o prostředky masové komunikace. Takové pojetí předpokládá *víru*, že vláda bude z veřejné kritiky vyvozovat všechny patřičné konsekvence. Jenomže demokracie není věcí víry, ale *záruk*. A i když veřejná »soutěž názorů« je první podmínkou, nejdůležitějším prostředkem a samozřejmým důsledkem demokracie, její podstatou - totiž skutečným zdrojem našich záruk - je něco jiného: veřejná a zákonná »soutěž o moc«. Přičemž veřejné *mínění* (např. tisk) může účinně kontrolovat a tím zkvalitňovat moc jen tehdy, má-li na ni také *mocenský* postih, může-li totiž vyústit do veřejného *rozhodování* (např. volbami). Moc prostě bere v potaz nakonec zase jen moc; vládu zkvalitňuje ohrožení její existence, nikoli její pověsti. Ostatně nakolik ztrácí veřejné mínění možnost mocensky působit na vládu, natolik narůstá možnost vlády mocensky působit na veřejné mínění »svobodným« omezováním jeho svobody (ať už nezákonně nebo cestou změny zákona). Ale nejen to: supluje-li »soutěž názorů« úlohu »soutěže o moc«, otevírají se tím dokonce dveře právě naopak nedemokratickým formám (kdyby například odvolávala ministry místo parlamentu televize nebo veřejná shromáždění, neměl by občan zákonnou kontrolu moci a tedy preventivní ochranu proti jejímu zneužití).

Rovněž předpoklad, že dostatečná záruka demokracie je ve vnitřní demokratizaci vedoucí strany (ochotné tolerovat i cosi jako vnitrostranickou opozici), považují za iluzorní. Nejen proto, že - zásadně - jedinou skutečnou demokracií je ta, jež platí ve stejné míře pro všechny, ale i z jiného důvodu: patří přece k hořké zkušenosti všech revolucí, že neobnoví-li politická skupina, která v nich převzala veškerou moc, závčas svou *kontrolu zvenčí*, ztratí nutně dříve nebo později i svou vnitřní *sebekontrolu* a začne pomalu, ale jistě degenerovat. Neboť neživeny kontrolními tlaky zvenku, zkvalitňujícími skupinu jako celek, odumírají nutně i všechny vnitřní kontrolní tlaky ve skupině, zkvalitňující její vedení, a skupina, místo aby se permanentně a přirozenou cestou regenerovala, nezadržitelně kornatí, odcizujíc se stále hlouběji skutečnosti. Konce tohoto procesu jsou známé: když se situace stane neudržitelnou, vyvolá první náhodná porucha explozi - a nadchází krvavý čas palácových revolucí, pučů, kuloárových spiknutí, nesmyslných procesů, kontrarevolucí a sebevražd. »Soutěž o moc«, zaniklá kdysi ve své otevřené podobě, je najednou opět zde a zasahuje všechno daleko zákeřnější formou své přítomnosti. Je totiž skrytá. A absence právních jistot, které nedokázala skupina včas obnovit, vrací se teď k ní jako bumerang: vyhlazuje sebe samu. Jinými slovy: neumožní-li komunistická strana co nejrychlejší rozvoj své silné kontroly zvenčí, nebude mít záruku, že po nějakém čase opět zvolna nezdegeneruje. Jak vidět, bez celospolečenské demokracie nemůže nikdy natrvalo vydržet ani demokracie vnitrostranická. Nikoli tedy, že druhá zaručuje první, ale právě naopak: první zaručuje druhou.

Jiná myšlenka, která se objevuje, že by totiž ve volbách i různých orgánech mohli jako opozice fungovat nezávislí jednotlivci, je podle mého názoru přímo kabinetní ukázkou principu vyřizujícího opozici ještě dřív, než vznikla: proti dokonale organizované a disciplinované politické straně s ideologií, aparátem, tiskem, propagandou a programem, dotýkajícím se celé společnosti, stál by hlouček soukromých osob bez politického zázemí, zbavených možnosti jakékoli kolektivní dohody o jednotě postupů, kandidátech a vůbec jakékoli komplexnější, koordinované a šířeji koncipované politické práce,

obdařených jen jakýmisi lokálně komunálními povinnostmi a možnostmi. Ve volbách by se tito nezávislí kandidáti nemohli opřít o obecnou znalost celospolečenské aktivity, programu a možností skupiny, k níž patří a která je doporučuje, čímž by byli - na rozdíl od kandidátů vedoucí strany - připraveni o klasické a vyzkoušené vodítko pro voliče, kteří v drtivé většině nemohou srovnávat a nesrovnávají jednotlivé kandidáty, jsou však s to vždycky srovnat obecně známé politické koncepce. Podobně by i v nejrůznějších orgánech neměla tato »opozice« sebemenší šanci rozvinout při své atomizaci vedle komunistů jakoukoli důsažnější a koordinovanější politickou aktivitu. Prostě bez organizované politické síly, disponující právě skrze svou organizovanost zcela specifickou mocí, nemůže vedoucí strana mluvit vážně o jakékoli »soutěži o moc« a domnívat se, že vystavuje své monopolní postavení jakékoli vážnější zkoušce kvality.

Další typ eventuální kontroly nebo přímo opozice bývá spatřován ve společenských a zájmových organizacích; ani to však není - přes určitý politický vliv, kterého některé z nich mohou časem nabýt - žádné zásadní a skutečné řešení: budovány na jiném principu než na principu politického přesvědčení a určeny k jiným účelům než podílet se na politické moci ve státě nemohou tyto organizace nikdy dost dobře sehrávat úlohu kontroly moci prostě proto, že nevyhovují jejímu základnímu předpokladu, totiž nezávislosti kontrolujícího na kontrolovaném: členství v nich se nejen nevyklučuje s členstvím ve vedoucí nebo jiné straně, ale v jejich nejvyšších orgánech a funkcích jsou takřka výhradně straníci podléhající vyšším stranickým orgánům a za svou vedoucí činnost v zájmových organizacích jim odpovídající. Přičteme-li k tomu známý systém stranických skupin, stranických kandidátek a stranickou disciplínou vázaného hlasování (včetně obvyklého volebního řádu, prakticky neumožňujícího i v případě většiny nestraníků zvolit protikandidáta), pak opravdu pochopíme, že by tu - i při všech změnách této manipulovací praxe, kterých se jistě brzy dočkáme - opravdu těžko mohlo jít o skutečnou kontrolu zvenčí. A jelikož, jak se ukazuje, bude teď vývoj směřovat zřejmě k rozkladu řady uměle jednotných a nepružných kolosů a k větší diferenciaci organizací, každý pokus o politickou integraci nebo koalici těchto organizací do jakéhosi »politicko-kontrolního« bloku by směřoval proti tendenci vývoje a nemohl by k ničemu dobrému vést.

Logickým a prakticky nejschůdnějším řešením by bylo konstituování opozice způsobem, který bývá z oficiálních míst nejčastěji navrhován: obrodou dnes existujících nekomunistických stran NF. Není samozřejmě a priori vyloučeno, že v těchto stranách se mohou skutečně prosadit síly schopné takovou opozici vést, já osobně však přes to všechno na toto řešení příliš nevěřím: obávám se, že tyto strany se za posledních dvacet let, kdy se jejich orgány nezmohly na nic jiného než na otrocké přizvukování všemu, co dělala vedoucí strana, natolik zkompromitovaly, že výhoda této cesty (existující aparát, tisk apod.) nemůže vyvážit její nevýhodu: obtížnost znovunabytí ztracené důvěry. Nehledě k tomu, že právě na adresu této koncepce by bylo možné poměrně snadno a právem obrátit výtku »návratu k překonaným a nemoderním formám buržoazní demokracie«, kterou je možné občas slyšet z oficiálních míst proti myšlence opozice: vždyť by tu v podstatě nešlo o moc víc než o pokus vytáhnout opět na světlo mumifikované pozůstatky předúnorového - ostatně už tehdy značně problematického - rozvrstvení politických sil.

Polovičatost všech těchto koncepcí má tedy, jak se ukazuje, společnou příčinu: žádná z nich neumožňuje skutečnou *volbu*. Opravdu: o demokracii lze vážně mluvit jen tam, kde má lid možnost - jednou za čas - svobodně si zvolit, kdo mu má vládnout. Což předpokládá existenci aspoň *dvou souměřitelných alternativ*. Totiž dvou svéprávných, rovnoprávných a navzájem na sobě nezávislých politických sil, z nichž obě mají tutéž šanci stát se vedoucí silou ve státě, rozhodne-li tak lid.

Čili: dokud bude v naší zemi moderní, aby existovala komunistická strana jako strana, dotud bude moderní i požadavek *druhé politické strany* jako jejího důstojného a svéprávného partnera v »soutěži o moc«, a tudíž i jako trvalé záruky její kontroly zvenčí. Jedinou skutečně konsekventní a v našich podmínkách skutečně účinnou cestu k ideálu demokratického socialismu spatřuji tedy (samozřejmě: jen do chvíle, než mě někdo přesvědčí o nějakém lepším řešení) v obrozeném a socialistické společenské struktuře odpovídajícím *modelu dvou stran*. A jelikož by pochopitelně už nešlo o strany stojící na třídním základě a prosazující tedy různé třídním zájmem diktované, a proto konfliktní představy o hospodářském

a společenském uspořádání země, mohl by jejich vztah být založen na historicky novém typu *koaliční spolupráce*: při plné politické svéprávnosti ve výkonu vzájemné kontroly mohly by být tyto strany zároveň svázány dohodou o základních obrysech společného cíle, totiž humánní, sociálně spravedlivé a civilizované seberealizace národa cestou demokratického socialismu. Což by mohlo být zakotveno a rozvedeno i v jakémisi zásadním »národním programu« (formulujícím např. i základní orientaci zahraniční politiky apod.), přijatém oběma stranami (eventuálně dalšími společenskými organizacemi) a pro jejich činnost závazném. Míra a způsob plnění či neplnění tohoto programu, stejně jako jeho eventuální budoucí modifikace, by byly posuzovány lidem ve všeobecných volbách, zrcadlících i míru jeho důvěry oběma stranám (celku koalice) i každé z nich zvlášť.

Ačkoliv by mě to jako spisovatele, tedy člověka pracujícího ve sféře fikcí a fantazií, docela bavilo, jsem přece jen natolik soudný, že tu nebudu vymýšlet takzvaný »pozitivní« program nějaké dosud neexistující strany a promítat ho do různých sfér společenského života; nelze dělat strategii bez vojska: politické programy se nerodí za psacími stoly spisovatelů, ale jen z každodenní politické praxe těch, kteří je uskutečňují, z jejich trvalé reflexe zájmů, jež má hnutí vyjadřovat, z jejich trvalé konfrontace se společenskou skutečností, veřejným míněním, odbornými analýzami atd. Omezím se proto jen na jednu celkovou poznámku.

Často se dnes zdůrazňuje silná a specificky československá demokratická a humanistická tradice. Přitom se ale zapomíná, co to konkrétně znamená: že u nás existuje mnoho skutečně demokraticky a humanisticky založených lidí, kteří nejsou do politického života (v rámci KSČ) zapojeni, ať už z důvodů názorových, anebo prostě proto, že jim dosavadní praxe komunistické strany byla právě málo demokratická a humanistická. Toto potenciální zázemí nové strany nabízí i její možný duchovní rámec: mohl by jím být právě tento tradiční demokratismus a humanismus, mohlo by jít tedy o jakousi *stranu demokratickou*. Což přirozeně neznamená, že by si tato strana měla přisvojovat práva jediného skutečně legitimního stoupence demokracie, podobně jako si komunistická strana nemůže přisvojovat pozici jediné skutečně socialistické síly: demokracie i socialismus mohou být jediné kategoriemi celospolečenskými, o jejichž rozvoj jde všem. A pakliže by dvěma hlavními partnery byly strana komunistická a demokratická, znamenalo by to pouze, že jejich jmény jsou symbolicky zaručovány oba póly společného »koaličního« úkolu: demokratického socialismu. Pozitivní duchovní východisko takto se formující demokratické strany bych přitom viděl v koncepci jakési, pateticky řečeno, *morální obrody národa*. Důraz na váhu nadosobních kategorií a obecných společenských ideálů, jejichž jménem byl v letech diktatury potlačován nárok člověka na jeho individuální osud, přivedl totiž, jak je dnes častokrát konstatováno, tento národ - zvláště v době postupné degenerace systému, vyznačující se direktivním řízením společnosti odosobněnou stranickou byrokracií s jejím všeuchvacujícím a skutečnosti odcizeným frazeologickým rituálem - na pokraj morální krize; všeobecná pracovní demoralizace je jen přirozeným produktem tohoto degenerujícího systému ve sféře hospodářské. Nezatížena všemi předpoklady a důsledky tohoto procesu, s nimiž se bude muset komunistická strana ještě dlouho a složitě - sama v sobě - potýkat, mohla by tato nová strana daleko rychleji a radikálněji postavit do středu zájmu opět lidskou individualitu a konkrétního jedince udělat opět *mírou společnosti a systému*. Nikoli ovšem tak, že by si abstraktum člověka vybrala jako východisko nového frazeologického rituálu, ale docela jednoduše a prakticky: zájmem o konkrétní lidské osudy, nefiltrovaným různými apriorními ideologickými distancemi od jeho bezprostřední a bezvýhradné naléhavosti; bojem o konkrétní lidská práva, nároky a zájmy; konkrétní, aktivní a opět bezvýhradnou rehabilitací takových donedávna »metafyzických« hodnot, jako je svědomí, láska k bližnímu, upřímnost, soucit, důvěra, pochopení apod.; novým pojetím lidské důstojnosti; ohledem na osobnost a mravní kontinuitu vůdců atd. atd. Zdá se mi, že právě díky takovýmto nárokům by se tu otevíraly možnosti nejen pro ty lidi nejrůznějšího věku, sociálního postavení, víry a světového názoru, které pro jejich konkrétní a radikální humanismus vyvrhla doba neprávem na periferii společenského uplatnění, ale ve významné míře i nejmladší generaci: z toho, co o jejím sebeuvědomovacím procesu tuším (např. z různých koncepčních projevů studentského hnutí, jež považuji, mimo jiné, za jednu z mála společenských sil usilujících dnes o svou skutečnou politickou nezávislost), usuzuji, že z různých důvodů právě takové duchovní klima by jí mohlo být blízké. Nejde ovšem o to mladé lidi »podchytit« pro

politickou práci (KSČ mladé lidi nepodchytila právě proto, že je pořád jen usilovala podchytit), ale umožnit jim naopak z objektu politické aktivity stát se jejím subjektem: nevnucovat jim jen vůli a koncepty jiných, ale přijímat také vůli a koncepty jejich.

Tolik tedy na téma »druhé strany«. Závěrem bych se rád zmínil o věci, kterou považuji za velice závažnou: obávám se, že v nekomunistické většině národa se nikdy určitá širší a aktivnější politická síla nezformuje, dokud se nepodaří nekomunistickému stanovisku dosáhnout určitého základního *politicko-morálního uznání*, vyrůstajícího z přijetí jistých evidentních pravd a projevujícího se v určitých jednoznačných praktických aktech směřujících k nápravě křivd, jež se dosud nikdo napravit nepokusil. Zdá se mi, že bez takového uznání - jako určitého morálního předpokladu každé další aktivity - nemohou nekomunisté nikdy získat důvěru ve smysl a šance svého dalšího podnikání. Nedivte se: je opravdu těžké se jakkoli významněji a po svém angažovat bez minimální záruky, že komunistický omyl není jednou provždy a zásadně čímsi víc, než nekomunistická pravda. A viděl-li mnohý nekomunista komunistický omyl jako omyl už v době, kdy komunista neměl o jeho pomýlenosti ani tušení, je třeba mu to - aspoň dodatečně - přiznat, ať to je jakkoli nepřijemné; nejde-li to, pak to znamená, že komunisté jsou jistým zvláštním druhem nadlidí, kteří mají - z principu - pravdu i tehdy, když se mýlí, zatímco nekomunisté se - z principu - mýlí i tehdy, když mají pravdu; za takové situace by ovšem nekomunisté byli bláhoví, kdyby se do čehokoli angažovali. Mají-li komunisté zaručeno právo na občasný omyl, musí mít nekomunisté zaručeno právo na občasnou pravdu; jinak to všechno nemá smysl.

O co konkrétně jde? O nic jiného, než o požadavek důsledné rehabilitace všech nekomunistů, kteří museli léta trpět (a kteří dodnes mají na čele zbytky Kainova znamení) za to, že některé věci věděli dříve, než k nim dospěli komunisté. Což je mimořádně aktuální právě dnes, kdy mezi těmi, kteří byli svého času trestáni za přesvědčení, že nebude dobrý takový socialismus, který bude ochoten obětovat - domněle svému vlastnímu rozvoji - demokracii a svobodu, objevuje se právem určitá zahořklost, dospívá-li naše zřízení po létech přesně k téže jistotě, dává-li jim tedy za pravdu, neprojevuje-li však zároveň ochotu přiznat to a vyvodit z toho - vzhledem k nim - určité praktické konsekvence.

Jen malý příklad: v letech 1949 a 1950 musely v důsledku čistek opustit vysokoškolská studia desítky tisíc talentovaných studentů, kteří se nedopustili ničeho jiného, než že nesouhlasili (resp. podle názoru svých zfanatizovaných kolegů v prověřkových komisích by mohli nesouhlasit) s tehdejší politickou praxí komunistické strany anebo že prostě nebyli komunisty. (Není asi třeba zdůrazňovat, jakou škodu takové a podobné akce znamenaly pro národ; ti, kteří zůstali zde a byli rozptýleni do různých zaměstnání, většinou se už nemohli vrátit k původnímu oboru a takřka dodnes musí zápasit se situací kádrově sporných případů; ti, kteří emigrovali, jsou pro nás rovněž ztraceni, byť mnozí z nich už jako vysokoškolští profesori na různých amerických a západoevropských univerzitách.) Nejde mi v této souvislosti o nic víc, než o přesvědčení, že by bylo na místě, aby ti, kteří tyto čistky kdysi prováděli a kteří dnes - plní znovuzkřížené svazácké euforie - hřímají na schůzích a studentských mítincích o »době temna«, o svobodě, demokracii a spravedlnosti, obrátili se také ke gestu méně atraktivnímu, ale hlouběji stvrzujícímu jejich progresivitu, a zasadili se o práva svých někdejších »ideových odpůrců«, kteří díky ironii dějin dodnes doplácí na to, že v tyhle hodnoty věřili už před dvaceti léty. Jsou věci, které napravit nikdy nelze. Ale je ještě mnoho, mnoho věcí, které by napravit šly. Analogicky by bylo možné hovořit o řadě příkladů jiných, o křivdách drastičtějších, které zasáhly nejrůznější sociální vrstvy, od zemědělců až po drobné živnostníky, od univerzitních profesorů a spisovatelů až po venkovské kněze. (Zvlášť významnou a dosud politicky takřka nevyužitou silu lze v této souvislosti spatřovat i v oněch snad osmdesáti tisících politických vězňů z padesátých let: běží o lidi nejrůznějších sociálních vrstev, jejichž společný osud byl zřejmě takovou zkouškou mravní pevnosti a sounáležitosti, že by bylo neodpuštělným hříchem, kdyby se tato síla nezačlenila pozitivně do politického života národa.)

S tím souvisí i další věc, která se nás netýká jen zdánlivě: problém československé politické i nepolitické pounorové emigrace. Všichni tito lidé jsou dodnes chápáni převážně jako sbírka nepřátel země a lidu, přestože většina z nich se nedopustila opět ničeho horšího, než že už před dvaceti léty byla přesvědčena, že socialistickému systému by neměla být obětována demokracie. Mnozí z nich přitom

emigrovali jen proto, že jim zde hrozilo vězení a perzekuce, anebo prostě proto, že tu neměli možnost pracovat ve svém oboru; pokud odešli ilegálně, je sporné, zda to lze - z hlediska Deklarace lidských práv - považovat za zločin v podmínkách, kde legální možnost vystěhování neexistuje. Dokud nebude vztah státu k této emigraci velkoryse revidován, nebude ani zde, mezi námi, situace zcela normalizována: patří přece k chloubě demokratického státu, že nemá na svém mezinárodním kontě položku emigrace.

Prostě a dobře: myslím, že je dnes už neúnosné a nehistorické vidět tento národ stále jen očima únorového konfliktu - což platí samozřejmě pro oba tábory, které se tehdy střetly. Neříkám to proto, že bych bojoval o rekonstrukci předúnorové situace (i když k řadě tehdejších samozřejmostí se dnes namáhavě dopracováváme), ale právě naopak: proto, že její rekonstrukce není už prostě možná.

Důsledné politicko-morální uznání nekomunistické pozice nebude asi záležitostí nikterak jednoduchou a práva z takového uznání vyplývající nespádnou asi nikomu z nebe: je především na iniciativě nekomunistů samých, aby si je postupně vydobyli. Možná také, že se mohou různé nekomunistické politické síly zformovat i bez takového uznání. Mně se však zdá, že bez toho to bude vždycky nutně aktivita polovičatá, obložená rezervami a distancemi, ne zcela autentická, a proto ne dosti průrazná: s dvacet let upevňovaným pocitem outsiderovství a neplnoprávnosti se do arény politického života vstupuje těžko.

Literární listy, roč. 1 (1968), č. 6, 4. dubna 1968, s. 4.